

Teknisk rapport: ANDT-undersökning i Göteborgs kommun

Årskurs 9 och gymnasiets år 2, 2019

Isabella Gripe

Uppdragsundersökning nr 55

C.A.N CENTRALFÖRBUNDET
FÖR ALKOHOL- OCH
NARKOTIKAPPLYSNING

CAN – ett nationellt kompetenscentrum

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN, är ett oberoende nationellt kompetenscentrum inom ANDT-området. Vårt uppdrag är att sprida kunskap om konsumtions- och skadeutvecklingen av alkohol och andra droger i samhället. Det gör vi genom undersökningar, sammanställningar och forskning, men även via kunskapshöjande insatser.

Våra större återkommande nationella undersökningar är Skolelevers drogvanor, Monitor-mätningarna och Vanor och konsekvenser.

CAN är en del av civilsamhället med omkring 50 medlemsorganisationer. CAN:s styrelse utses av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte), Vetenskapsrådet, Folkhälsomyndigheten, Socialstyrelsen och Årsmötet. Regeringen utser ordförande och vice ordförande.

ISSN 1652-0629

Innehåll

Innehåll.....	3
Inledning	4
Om undersökningen och rapporten	5
Undersökningens genomförande.....	5
Tillförlitlighet.....	5
Bortfall	6
Kontroll och justering av data	9
Konstruktion av vissa prevalensmått.....	10
Avslutande kommentarer	11
Referenser	12

- Bilaga 1: Frågeformulär – årskurs 9, Göteborg
- Bilaga 2: Frågeformulär – gymnasiets år 2, Göteborg
- Bilaga 3: Frågeformulär – gymnasiets år 2, Riket

Inledning

Ur ett folkhälsopolitiskt perspektiv är kännedom om människors hälsorelaterade beteenden betydelsefullt. Särskilt ungdomars olika hälsovanor är ofta av stort intresse ur ett preventionshänseende, inte minst när det gäller användning av alkohol, tobak och andra droger. Flertalet länder genomför frågeundersökningar om ungdomars ANDT-vanor (alkohol, narkotika, doping och tobak) och ofta genomförs dessa i skolmiljö. I Sverige har undersökningar om skolelevers ANDT-erfarenheter genomförts på nationell nivå sedan 1971 i årskurs 9 och sedan 2004 bland elever i år 2 på gymnasiet (se Zetterqvist (red), 2018). I den senaste ANDT-strategin (Socialdepartementet 2016) finns ett antal indikatorer som ska följas utpekade, bland annat rörande ungdomars konsumtion av alkohol, tobak och narkotika och som mäts i CAN:s skolundersökningar.

Det är känt att användning av alkohol och andra droger kan variera mellan olika regioner och att variationerna inom ett land många gånger kan vara större än mellan länder. Därför är det av intresse att ha tillgång till regionala data för att bättre förstå hur regionen förhåller sig till riksgenomsnittet och för att få en uppfattning om vilka områden som bör prioriteras vid preventiva insatser.

Alltsedan 1990-talet har CAN på uppdrag av kommuner, landsting, regioner och länsstyrelser åtagit sig att genomföra utökade datainsamlingar i samband med ordinarie riksundersökningar. I anslutning till 2019 års rikstäckande undersökning av skolelevers drogvanor gav Göteborgs kommun i uppdrag åt CAN att genomföra en totalundersökning i årskurs 9 och gymnasiets år 2. CAN har utfört liknande uppdragsundersökningar i kommunen även 2007, 2010, 2013 och 2016.

I uppdraget ingick att CAN genomför datainsamlingen, sammanställer enkätsvaren och levererar dessa digitalt tillsammans med de programmeringsfiler som används för att justera datamaterialet samt för att skapa nya variabler. I datamaterialet ingår även elever som svarat att de bor i Göteborgs kommun men går i skola i Västra Götalandsregionen (115 elever i åk 9 och 136 elever i gy 2), dessa ingår dock inte i föreliggande bortfallsanalys. Utöver detta ingår en teknisk rapport som redovisar undersökningens genomförande, bortfallets fördelning samt hur datamaterialet bearbetats. Av bilagda enkätformulär framgår hur frågorna ställts och av de bifogade programmeringsfilerna (SPSS-syntaxer) framgår hur rådatat bearbetats.

Leveransen av uppdragsundersökningen kompletteras med en könsuppdelad tabellbilaga med fullständiga resultat för hela riket, vilken överlämnas separat i samband med att CAN-rapporten *Skolelevers drogvanor* publiceras i december 2019.

Om undersökningen och rapporten

Undersökningens genomförande

Undersökningen i Göteborgs kommun genomfördes som en totalundersökning av samtliga klasser i årskurs 9 och gymnasiet år 2. Från och med 2019 erbjuder CAN deltagande skolor i riksundersökningen att genomföra enkäten digitalt istället för på traditionellt vis med penna och papper, förutsatt att det finns möjlighet att göra detta utan att den personliga integriteten äventyras. I Göteborgs kommun gavs inte skolorna möjlighet att besvara enkäten digitalt, samtliga klasser har således besvarat enkäten på traditionellt vis. De elever som gick i skola i övriga Västra Götalandsregionen har haft möjlighet att besvara enkäten digitalt. Skolorna fick materialet under vecka 11 och informerades om att de kunde besvara enkäten fram till den 5 april.

Innan enkäterna sändes ut informerades rektorer på de skolor som skulle delta om undersökningen. Enligt CAN:s instruktioner ska lärarna fungera som enkätledare och enkäterna besvaras i klassrummen under skrivningsliknande förhållanden. För att skydda anonymiteten ska eleverna få ett omärkt kuvert utdelat tillsammans med enkäten. När enkäten är besvarad lägger eleven denna i kuvertet, klistrar igen det och lämnar det till läraren. Det är frivilligt att delta och om eleverna inte vill medverka lägger de enkäten ofyllt i kuvertet. Eleverna informeras om att svaren endast används för statistiska bearbetningar och att inga resultat från enskilda klasser redovisas.

Läraren ombeds att inte gå omkring i klassrummet under genomförandet samt att fylla i en klassrapport, där bland annat antal frånvarande elever noteras. För mer information om skolundersökningarnas genomförande se *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe, 2013).

Frågeformulären (se bilagorna 1–3) som eleverna i Göteborgs kommun besvarade var nästintill identiska med de som användes i riksundersökningen. Skillnaderna bestod i, förutom en fråga om boendekommun, att eleverna i Göteborg gavs ett fjärde svarsalternativ i FR3a–b ("bor ej med") samt att frågorna FR64, FR6, FR67 och FR68 i Göteborg ersatte FR65–FR67 i riksformuläret (bilaga 3).

Tillförlitlighet

I olika frågeundersökningar riktade till den vuxna befolkningen har det visat sig att det kan finnas en ovilja bland respondenterna att redovisa känsliga förhållanden samt att de, medvetet eller omedvetet, tenderar att underskatta sin konsumtion av till exempel alkohol och tobak. Att liknande tendenser kan förekomma bland ungdomar är troligt och det kan således inte uteslutas att somliga elever i föreliggande undersökning rapporterat en för låg konsumtion av olika droger (s.k. underrapportering). Även motsatsen kan dock förekomma, det vill säga att respondenterna uppger en för hög konsumtion (s.k. överrapportering). En möjlig orsak till att uppge en alltför hög alkoholkonsumtion kan vara leklust och viljan att imponera på sina kamrater.

För att minska risken att eleverna inte svarar sanningsenligt ska en lärare vara närvarande i klassrummet för att bland annat motverka störande moment och se till att undersökningen i övrigt utförs enligt CAN:s instruktioner. När datamaterialet därefter bearbetas genomförs kontroller för att hitta uppenbart undermåligt eller oseriöst besvarade enkäter.

Ovanstående rutiner ger givetvis inte någon garanti för att de redovisade resultaten är korrekta, men åtgärder har alltså vidtagits för att så långt som möjligt hantera denna typ av problem.

Bortfall

Ett problem i samband med surveyundersökningar utgörs av bortfallet, det vill säga de personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika skäl inte gjorde det. Ett omfattande bortfall kan ha betydelse för de insamlade resultatens giltighet och måste därmed alltid beaktas när resultaten tolkas. I skolundersökningar finns två huvudtyper av bortfall. Den ena utgörs av elever vars klasser inte deltagit i undersökningen (s.k. klassbortfall) och den andra av elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen eller av andra anledningar inte ingår i databearbetningen (s.k. elevbortfall).

I tabell A redovisas klassbortfallet tillsammans med elevbortfallet, liksom antalet elever som ligger till grund för resultatredovisningen. I Göteborgs kommun var klassbortfallet 7 % i årskurs 9 medan det uppgick till 19 % i riksundersökningen. I Göteborgs kommuns gymnasieskolor var klassbortfallet på samma nivå som i riket (19 %). Elevbortfallet uppgick för Göteborg till 17 % i årskurs 9 och 19 % i gymnasiet. Jämfört med riksundersökningen var elevbortfallet detsamma i årskurs 9 men något högre i gymnasiet. Antalet formulär som ligger till grund för analyserna i Göteborgs kommun är 4061 i årskurs 9 och 4976 i gymnasiets år 2.

Tabell A. Antal elever i resultatredovisningen respektive klass- och elevbortfall i procent. Göteborgs kommun och Riket. 2019.

	Antal elever i resultatredovisningen			Klassbortfall	Elevbortfall ^{b)}
	Pojkar	Flickor	Alla ^{a)}	%	%
Göteborg årskurs 9	1979	1974	4 061	7	17
Riket årskurs 9	2 533	2 559	5 214	19	17
Göteborg gymnasiets år 2	2416	2477	4 976	19	19
Riket gymnasiets år 2	2 263	2 351	4 662	19	18

a) Inklusive elever som angett annan könstillhörighet eller ej besvarat frågan.

b) Frånvarande elever i de medverkande klasserna, elever som avstått från att delta samt tekniskt bortfall.

Klassbortfallet beskrivs mer ingående i tabell B. I Göteborgs kommun var det 16 klasser i årskurs 9 och 63 klasser i gymnasiets år 2 som inte ingår i resultatredovisningen. En del av de klasser som ingår i klassbortfallet är så kallat tekniskt bortfall. Dessa klasser har genomfört undersökningen men inte följt CAN:s anvisningar då de inte använt individuella svarskuvert eller besvarat enkäten efter att svarsperioden löpt ut. För Göteborgs kommun utgjordes det tekniska bortfallet av 5 klasser i årskurs 9 och 2 klasser i gymnasiets år 2.

Tabell B. Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit samt tekniskt bortfall. Totalt klassbortfall i procent. Västra Götalandsregionen och Riket. 2018.

Årskurs 9	Göteborg	Riket
Antal klasser i urvalet	217	347
Antal klasser som ej deltagit	11	63
Antal klasser, tekniskt bortfall	5	4
Klassbortfall, totalt	7 %	19 %

Gymnasiets år 2	Göteborg	Riket
Antal klasser i urvalet	334	339
Antal klasser som ej deltagit	61	62
Antal klasser, tekniskt bortfall	2	3
Klassbortfall, totalt	19 %	19%

Klassbortfall kan i princip få större effekter i gymnasiet än i grundskolan. Detta eftersom sammansättningen av elever i gymnasieklasserna i högre grad sker utifrån elevernas intressen och egenskaper, medan elevsammansättningen i grundskolans klasser är mera slumpmässig. Med anledning av detta har gymnasieklasserna på senare år fått en utökad svarsperiod, för att ta hänsyn till exempelvis praktikperioder. Klassbortfallet var dessbättre lågt i årskurs 9 i Göteborgs kommun och i linje med den nationella nivån i gymnasiets år 2.

Elevbortfallet om 17 % i årskurs 9 och 19 % i gymnasiet (tabell A) redovisas mer detaljerat i tabell C. I detta bortfall inkluderas frånvarande elever, elever som avstått från att delta samt enstaka elevenkäter som inte uppfyller anonymitetskraven. Undersökningen är frivillig och i Göteborgs kommun var det 14 respektive 28 elever som avstod från att delta. Frånvaro vid undersökningstillfället utgjorde den klart största delen av elevbortfallet i såväl riket som Göteborgs kommun. Innan var totalt runt 17 % av eleverna frånvarande och i gymnasiet runt 19 %. Utöver elevbortfallet framgår även andelen enkäter som har filtrerats bort på grund av undermåliga eller oseriösa svar. I Göteborgs kommun uppgick andelen bortfiltrerade enkäter till 1 % i både årskurs 9 och i gymnasiet, bland gymnasieeleverna var nivån alltså något lägre jämfört med riket.

Tabell C. Elever i undersökningen och totalt elevbortfall ^{a)}. Göteborgs kommun och Riket. 2019.

Årskurs 9	Göteborg		Riket	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Antal elever i urvalet	5378	-	8 491	-
Antal elever i deltagande klasser ^{b)}	4 983	-	6 371	-
Antal elever i resultatredovisningen	4 061	-	5 214	-
Frånvarande elever	837	17%	1 059	17%
Elever som aktivt avstått från att delta	14	0%	2	0%
Anonymitetskravet ej uppfyllt ^{c)}	2	0%	0	0%
Elevbortfall, totalt	851	17%	1 061	17%
Bortfiltrerade enkäter	69	1%	96	2%

Gymnasiets år 2	Göteborg		Riket	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Antal elever i urvalet	7088	-	7 547	-
Antal elever i deltagande klasser ^{b)}	6 229	-	5 762	-
Antal elever i resultatredovisningen	4 976	-	4 662	-
Frånvarande elever	1 155	19%	1 016	18%
Elever som aktivt avstått från att delta	28	0%	11	0%
Anonymitetskravet ej uppfyllt ^{c)}	13	0%	0	0%
Elevbortfall, totalt	1 187	19%	1 027	18%
Bortfiltrerade enkäter	57	1%	73	1%

a) I elevbortfallet ingår frånvarande elever, de som avstått från att delta samt tekniskt bortfall (enkäter utan svarskuvert).

b) Antal elever i deltagande klasser består av inkomna enkäter samt lärarnas rapportering av frånvarande elever. En del lärare rapporterar inte frånvarande elever, därför har dessa räknats upp för att motsvara antal deltagande klasser.

c) Utan individuellt svarskuvert eller tillhört klass med endast 1 inskriven elev

I tabell D redovisas orsakerna till frånvaro vid undersökningstillfället, vilken rapporteras av lärarna. Den mest förekommande anledningen till frånvaro var sjukdom, såväl för Göteborgs kommun som för riksundersökningen, detta gällde båda årskurserna. Ogiltig frånvaro vid undersökningstillfället var i jämförelse mer ovanligt, 5 % av eleverna i Göteborg uppgavs ha ogiltig frånvaro vid undersökningstillfället, i riket var motsvarande siffra 4 %.

Tabell D. Elevfrånvaro rapporterad av lärarna. Göteborgs kommun och Riket. Procent. 2019.

	Göteborg	Riket
Årskurs 9	Andel	Andel
Sjuk	7%	8%
Annan giltig frånvaro	5%	5%
Ogiltig frånvaro	5%	4%

	Göteborg	Riket
Gymnasiets år 2	Andel	Andel
Sjuk	9%	9%
Annan giltig frånvaro	4%	5%
Ogiltig frånvaro	5%	4%

I anslutning till 1993 års nationella undersökning genomfördes en särskild studie i årskurs 9 i Stockholms skolor. Då utfördes även en uppföljning av bortfallet (som då var ca 10 %) genom att de elever som var frånvarande vid undersökningstillfället fick besvara formuläret när de återvände till skolan. Som väntat redovisade eleverna i bortfallsuppföljningen en mer omfattande konsumtion av alkohol, narkotika och tobak än i det ursprungliga undersökningsmaterialet. De ursprungliga undersökningsresultaten påverkades emellertid inte med mer än enstaka procentenheter vid inkludering av de senare inhämtade uppgifterna (Andersson & Hibell 1993). Även om det var många år sedan denna bortfallsstudie genomfördes antas samma förhållanden på det stora hela råda även idag.

Kontroll och justering av data

Pappersenkäterna läses in med en skanner. Vid inskanningen uppmärksammar systemet tve-tydiga eller svårtolkade markeringar varpå noggranna manuella kontroller genomförs av dessa. Manuellt stöd är även nödvändigt vid tolkning av handskrivna svar på öppna frågor.

Innan resultatanalyserna påbörjas exkluderas de formulär som bedöms vara uppenbart skämtsamt, överdrivet eller otillräckligt ifyllda. Exkluderingen görs med fasta kriterier via fyra förprogrammerade datafilter (frågelydelsena framgår av de bilagda frågeformulären):

Filter 1: Ej svarat på 5 eller fler av 9 centrala frågor: FR5, FR11, FR15, FR28, FR34, FR35, FR36, FR39 och FR43.

Filter 2: Svarat "Ja" på alla narkotiska preparat i FR44 (förutom alternativen "Vet ej" och "Annan typ").

Filter 3: Svarat "två gånger eller mer" på 16 eller fler av 18 frågor gällande problem i samband med att en druckit alkohol (FR33).

Filter 4: Angett en total alkoholkonsumtion överstigande 100 liter ren alkohol senaste 12 månaderna. Den totala volymen skapas utifrån frågor om de olika dryckernas kvantitet och frekvens (FR18–27).

Alla enkäter som uppfyller något av de ovanstående villkoren filtreras bort ur det slutgiltiga datamaterialet som ligger till grund för resultatredovisningen. Utöver detta sänks årsalkoholkonsumtionen för de elever som når en total konsumtion om 50–100 liter ren alkohol för de senaste 12 månaderna till 50 liter. För motivering och utförligare beskrivning av detta se *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe 2013).

Konstruktion av vissa prevalensmått

I enkäten finns ett antal frågor gällande erfarenhet av olika substanser som är konstruerade enligt exemplet nedan.

15 Har du någon gång druckit alkohol?

Räkna inte med drycker under 2,26 % t.ex. lättöl eller svag cider. Markera med ett eller flera kryss.

- A Nej
- B Ja, under de senaste 30 dagarna
- C Ja, under de senaste 12 månaderna
- D Ja, för mer än 12 månader sedan

Denna typ av frågor ger tre prevalensmått. Frågorna kodas och döps på ett enhetligt sätt enligt följande (med ovanstående alkoholfråga som exempel):

Livstidsprevalens: Innefattar de som valt något av svarsalternativen B–D.

12-månadersprevalens: Innefattar de som valt något av svarsalternativen B–C.

30-dagarsprevalens: Innefattar de som valt svarsalternativet B.

Avslutande kommentarer

I anslutning till 2019 års rikstäckande undersökning av skolelevers drogvanor beställde Göteborgs kommun en totalundersökning i årskurs 9 och gymnasiets år 2. Beställningen omfattade ett dataunderlag för samtliga skolor med elever i de aktuella årskurserna i Göteborgs kommun samt elever från kranskommunerna som svarat att de är boende i Göteborgs kommun. Eleverna från kranskommunerna hämtas från den separata undersökning som gjordes i övriga Västra Götalandsregionen.

De allmänna representativitets- och tillförlitlighetsproblem som nämnts tidigare i rapporten bör naturligtvis beaktas vid tolkningen av dessa resultat. Eftersom enskilda siffror endast bör ses som en storleksordning på konsumtionen är det mer meningsfullt att jämföra olika grupper (kön, kommuner, etc) än att dra slutsatser utifrån enskilda frekvenser. Värt att återigen betona är att inte dra för långtgående slutsatser vid små differenser eftersom att de oftast inte är signifikanta.

CAN:s standardprocedur för datainsamlingens genomförande har följts utan några kända avvikelser. Särskilt positivt var att klassbortfallet var lägre i årskurs 9 i Göteborgs kommun jämfört med i riksundersökningen. Elevbortfallet och andel bortsorterade formulär var likartat som det i riket.

Sammantaget pekar allt på en väl genomförd datainsamling som genererat data av god kvalitet för kommunen.

Referenser

Andersson B & Hibell B (1993). *Skolelevers drogvanor 1993*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Gripe I (2013). *Så görs CAN:s skolundersökning. En genomgång av praktiskt genomförande och metodologi*. Rapport 135. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Socialdepartementet (2016). *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*. Regeringens skrivelse 2015/16:86. Stockholm: Regeringskansliet.

Zetterqvist M (red.) (2018). *Skolelevers drogvanor 2018*. Rapport 178. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Box 70412, 107 25 Stockholm
www.can.se, info@can.se, 08-412 46 00
Organisationsnummer 802000-5461